

SOMMARLADUGÅRDEN VID ERSK-MATS

Antikvarisk medverkan vid renovering av grund, golv och tak

Lindsjön 1:13
Hassela socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2015

Daniel Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 434-7374-14

SOMMARLADUGÅRDEN VID ERSK-MATS

Antikvarisk medverkan vid renovering av grund, golv och tak

Lindsjön 1:13
Hassela socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2015

Rapport 2015:22
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2015

Omslagsbild: Sommarladugården efter avslutad renovering. Foto från norr, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2015-09-03.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Lagskydd	5
Historik och beskrivning.....	6
Sommarladugården.....	6
Skadebild	7
Grund.....	7
Timmer och övrigt trä.....	7
Tak.....	8
Utförda åtgärder.....	8
Grund.....	8
Timmer och övrigt trä.....	9
Tak.....	9
Antikvariska ställningstaganden	10
Avvikelser från beslut.....	10
Övrigt.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter.....	13
Käll- och litteraturförteckning	13

Figur 1. Ersk-Matsgården samt arrendatorsgården Ny-Ersk-Mats. Sommarladugården är markerad med en röd pil. Den gula vägen i kartans nordöstra hörn är landsvägen mellan Hassela och Torpshammar. Utdrag ur cX-kartan.

SAMMANFATTNING

Under sensommaren 2015 utfördes en renovering av den timrade sommarladugården från 1826 vid Ersk-Mats i Hassela. Arbetet har omfattat uppriktning, justering av grundstenar, byte av rötskadat trägolv, återmontering av befintliga delar till båsavskiljare samt läggning av tak av galvaniserad pannplåt med tillhörande underarbete samt uppsättning av vindskivor och vattbrädor av trä. Renoveringen har utförts av Öhmans byggnadsvård, Ljusdal och Läns museet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som även sammanställt denna rapport. Arbetet godkändes utan några anmärkningar vid slutbesiktningen som hölls 2015-09-03.

Figur 2. Vagnslidret och sommarladugården före renoveringen av sommarladugården. Foto från norr, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-08.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Öhmans byggnadsvård har på ett självständigt sätt utfört renoveringsarbetet med Ersk-Mats sommarladugård i samråd med stiftelsen, kommunen och Läns museet. Arbetet är utfört på hantverksmässigt sätt med material av god kvalitet. Renoveringen har följt planerna och Läns museet kunde godkänna arbetet utan några anmärkningar i samband med slutbesiktningen. Ett särskilt antikvariskt slutintyg upprättades 2015-09-29.

LAGSKYDD

Sommarladugården är en del av gården Ersk-Mats som är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen. Byggnadsminnets beteckning är BM85.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Tretton kilometer nordväst om Hassela centralort ligger Ersk-Mats, en ensamgård anlagd på 1770-talet av ättlingar till de svedjefinnar som bosatte sig i dessa trakter kring år 1600. På gården finns tolv byggnader, nämligen två bostadshus, ett stall, ett stort ladugårdskomplex, vagnslider, härbre, vedbod, sommarladugård, en hitflyttad torkbastu, tre lador och därtill även en jordkällare. Denna del av gården är skyddad som byggnadsminne.

Över täkten söder om Ersk-Mats löper en bred fägata, delvis kantad av fastbandhagar. Denna leder ned till vattenverket som ligger cirka 700 meter sydöst om gården och utanför byggnadsminnets skyddsområde. Vattenverket har dock alltid hört samman med gården och är således en viktig del av gårdsanläggningen.¹ Norr om vattenverket står därtill en ditflyttad lada.

Figur 3. Sommarladugården innan renoveringen påbörjades. Foto från öster, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-10-08.

Sommarladugården

På sin bröllopsdag 1826 fick Helena Ericsdotter en annorlunda morgongåva av sin blivande brudgum Pål Ericsson Grönberg, som ägde gården Ersk-Mats vid denna tid. Gåvan var en timrad sommarladugård och byggåret ristades in inuti byggnaden ovanför dörren. Den uppfördes sannolikt på sin nuvarande plats strax väster om den övriga bebyggelsegruppen vid hemgården.²

Byggnaden är knuttimrad och består av ett enda rum med centralt placerad ingång på den nordöstra gaveln. Inuti sommarladugården fanns ursprungligen hela 20 uppställningsplatser för kor jämnt fördelade på vardera sidan och avdelade med båsavskiljare av sammanfogade grova plankor. Mitt emellan raderna med bås finns två gödselrännor och en mittgång. Vid rännornas sydvästra ände finns rektangulära öppningar i den sydvästra timmerväggen, men i övrigt har byggnaden endast ett minimalt ljusinsläpp placerat mitt på samma gavel. Sommarladugården har sadeltak som före renoveringen var täckt med hyvlade takspån. Nockbrädor var obehandlade, medan vindskivor och vattbrädor saknades helt.

¹ Gagge och Olsson, 2001, s.14ff

² Ibid, 2001, s.9

Det är känt att hasselabönderna under 1800-talet ofta tog emot djur sommartid från socknar där det var mer ont om sommarbete på skogarna, exempelvis från Hög och Hälsingtuna. Detta är sannolikt anledningen till att sommarladugården har fler båsplatser än den ordinarie ladugården vid Ersk-Mats.³

Vid den stora renoveringen på gården i början av 1980-talet utfördes en del timmerlagningar på denna byggnad och den försågs då som tidigare med ett traditionellt spåntak. Ambitionen var då att försöka behålla karaktären med spåntak på mindre byggnader vid Ersk-Mats medan de lite större husen kring gårdsplanen redan tidigare hade försetts med tak av pannplåt.

SKADEBILD

Sommaren 2007 anlidade Länsstyrelsen arkitekt Lena Almqvist, Arkitektverkstan i Hudiksvall, för att ta fram en vård- och underhållsplan för Ersk-Mats och Läns museet deltog vid en av genomgångarna inför upprättandet av denna plan. Planen omfattar gårdens samtliga byggnader. Här nedan redovisas dock enbart de skador på vattenverket som har åtgärdats i samband med denna renovering.

Grund

Byggnadens södra del hade sjunkit ned och några grundstenar låg lite snett. Kring byggnaden fanns relativt mycket gräsvegetation.

Figur 4. Sommarladugårdens interiör innan utstädning med ett tjockt lager av fårspillning på trägolvet och endast tre båsavskiljare kvar på plats. Foto från nordöst, Daniel Olsson, Läns-museet Gävleborg 2015-09-01.

Timmer och övrigt trä

Vid inventeringen 2007 upptäcktes att ett stort antal delar till båsavskiljarna inte fanns kvar på ursprungliga platser. Vissa delar var upptravade i några av båsen medan andra låg på golvet eller under byggnaden. Påträffade delar av båsavskiljarna samlades då ihop och ställdes tillfälligt i solen för att torka. Då byggnaden under lång tid har använts som djurhus för får fanns ett tjockt lager med

³ Gagge och Olsson, s.12

fårspillning på trägolvet och det gick därför inte före renoveringen att få någon överblick kring eventuella rötskadors omfattning. Husets timmerstomme tycktes dock vara i relativt gott skick. En fyllnadsstock mellan grundstenarna på den sydvästra gaveln hade ramlat ned på marken och en golvås under byggnaden hade sjunkit ned.

Figur 5. Sommarladugårdens takfall mot nordväst med ett stort parti där takspånen saknades helt. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-08.

Tak

Då det regnade rätt rejält vid slutbesiktningen av stallet som Timmerblock AB, Ljusdal, renoverade sommaren 2014 gjordes även ett besök i sommarladugården för att se om det förekom läckage genom spåntaket. I samband med detta upptäcktes ett stort hål i det nordvästra takfallet och att det även regnade in på fler ställen. Delar av undertaket var fuktigt och mycket av spåntäckningen var i mycket dåligt skick. Troligtvis hade även delar av takspånen blåst av vid stormen i januari 2014 då det fattades spån på ett parti av taket i anslutning till det största hålet.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Innan renoveringen påbörjades städades all spillning bort från sommarladugårdens golv. Stor försiktighet vidtogs dock så att inga delar av båsavskiljarna skulle kastas av misstag.

Renoveringsarbetet har utförts av Öhmans byggnadsvård, Ljusdal, som genomgående har strävat efter att välja virke av god kvalitet och minimera byten av material för att behålla så mycket som möjligt av originalmaterialet.

Grund

Byggnadens sydvästra del har lyfts och några grundstenar har justerats.

Timmer och övrigt trä

Sedan all spillning städats ut blev det tydligt vilka delar av trägolvet som var för dåliga att behålla. Sammanlagt har drygt fem kvadratmeter trägolv av kraftiga plankor bytts ut till nya av friskt virke av ungefär motsvarande dimensioner.

Då det beslöts att inga båsavskiljare skulle nytillverkas, se rubrik *Antikvariska ställningstaganden*, utgick Öhmans byggnadsvård från de trädelar som fanns kvar och lyckades få dessa att räcka till hela tio båsavskiljare. Nio av dem har placerats på den sydöstra sidan i byggnaden som därigenom har blivit komplett och en båsavskiljare står kvar på motsatt sida. De delar som bedömdes vara för dåliga att återanvända har sparats stående i det första båset i byggnadens östra hörn. De delar av båsavskiljare som vid slutbesiktningen fortfarande stod kvar i vagnslidret kommer också att flyttas till denna plats. Två tillfälligt placerade horisontella ribbor mellan två båsavskiljare skulle tas bort efter slutbesiktningen då dessa inte har någon funktion. Den nedsjunkna golvvåsen har lyfts och pallats upp. Fyllnadsstocken vid den sydvästra gaveln har satts tillbaka på ursprunglig plats. Byggnadens undertak av trä behandlas under nästkommande rubrik.

Figur 6. Detalj av utbytt trägolv längs sommarladugårdens nordvästra långsida. Foto från öster, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-09-01.

Tak

Byggnadens spåntak har borstats av och skadade spån har tagits bort. Närmare tio kvadratmeter av trobrädorna var så dåliga att de behövde bytas ut och även en takfotsbräda har ersatts med en ny. Nya trobrädor är av samma dimension och virkesbehandling som de tidigare. Ovanpå spåntaket lades läkt och masonit och på denna strö- och bärläkt och slutligen galvaniserad pannplåt med tillhörandenockplåtar. Pannplåten har spikats med så kallad klockspik. Byggnaden har slutligen försetts med nya vindskivor och vattbrädor, vilka alla är av motsvarande dimension och virkesbehandling som de tidigare. Inget av det nya trämaterialiet har färgats in eller behandlats på annat sätt utan tanken är att det ska få gråna naturligt och med tiden anta samma kulör som angränsande ytor.

Figur 7. Detalj av utbytta trobrädor i underlagstaket. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2015-09-01.

ANTI-KVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Innan renoveringen inleddes löstes en rad frågor kring renoveringens ambitionsnivå av Länsstyrelsen och i samband med detta inhämtades Länsmuseets och fastighetsägarens synpunkter.

En av dessa frågor var bytet av takmaterial. Då spåntak kräver ett kontinuerligt underhåll och det idag är ytterst sällan som byggnadsvårdsbidrag lämnas till tak av denna modell beslöt att taket skulle förses med galvaniserad pannplåt, ett takmaterial som redan förekommer på byggnaderna kring Ersk-Mats gårdsplan. Då fler spåntak inom relativt kort tid också är i behov av åtgärder kommer det troligtvis även bli aktuellt att lägga pannplåt vid dessa arbeten. Detta måste dock avgöras i respektive fall. För förståelsen av gårdsmiljöns ursprungliga utseende skulle det vara önskvärt att ett antal hus även fortsättningsvis får ha tak av spån.

Vid renoveringen på 1980-talet återställdes/rekonstruerades samtliga 18 båsavskiljare i sommarladugården. Före renoveringen fanns enbart tre båsavskiljare kvar stående på plats i byggnaden. Länsstyrelsen beslöt att bidrag inte skulle lämnas till rekonstruktion av båsavskiljare utan att befintliga delar skulle nyttjas så långt de räckte. Det var emellertid glädjande att kvarvarande delar räckte till rekonstruktion av båsavskiljarna längs en hel långsida för därmed är det lättare för en besökare att förstå hur byggnaden ursprungligen har varit inredd. Kvarvarande delar av båsavskiljare, vilka var för rötskadade och/eller för trasiga för att återanvändas, har sparats i ett av båsarna i sommarladugården.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Renoveringsarbetet har följt de ursprungliga planerna och inga avvikelser har gjorts från villkoren i bidragsbeslutet.

Figur 8. Merparten av båsavskiljarna längs den sydöstra väggen. De två tvärgående ribborna mellan två bås kommer att tas bort då de endast har använts för att hålla delar av båsavskiljarna på plats när byggnaden användes som färrhus. Foto från norr, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-09-01.

ÖVRIGT

I vanliga fall brukar Läns museet rekommendera gårdsägare att använda en byggnad eftersom hus vanligtvis mår bäst av att nyttjas och brukas. I detta fall rör det sig dock om ett snart 190 år gammalt djurhus som därtill är skyddat som byggnadsminne. En fortsatt djurhållning i byggnaden skulle sannolikt innebära

Figur 9. Sommarladugården från söder efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-09-01.

att den kommer att slitas mycket hårt och att mer av originalmaterialen kommer att behöva bytas ut i framtiden. Då byggnaden troligtvis är den äldsta skyddade sommarladugården i Gävleborgs län anser Läns museet med hänvisning till dess höga ålder att den inte fortsättningsvis bör nyttjas för aktiv djurhållning. Det är därför glädjande att fåren nu har flyttats till en av gårdens lador och inte längre får använda sommarladugården som djurhus.

Att djur går och betar kring sommarladugården innebär dock nötningskador på timret och av denna anledning kan det vara värt att fundera på om djuren ska få fortsätta gå ända fram till byggnaden eller om de stängslade ytorna kan förändras så att timmerväggarna lämnas orörda. Det är dock viktigt att gräs- och buskvegetation kring byggnaden även fortsättningsvis hålls efter så att timret får möjlighet att torka upp.

Figur 10. Sommarladugården från öster efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-09-01.

Vid slutbesiktningen i början av september 2015 låg trävirke kvar i högar mellan vedboden och sommarladugården. Det var dels material efter den nyss avslutade renoveringen av sommarladugården, men framförallt takdelar som blåste av när stallet stormskadades i januari 2014. För upplevelsen av gården är det betydelsefullt att dessa virkesrester körs bort, men det är samtidigt viktigt att försäkra sig om att högarna inte innehåller några särskilda konstruktionsdelar som hört samman med andra speciella konstruktioner på gården innan de fraktas iväg.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 434-7374-14

Beslutsdatum: 2015-06-25 Beslut om bidrag

Länsmuseets dnr: 175/311

Fastighet: Lindsjön 1:13

Socken: Hassela

Kommun: Nordanstig

Lagskydd: Byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen

Uppdragsgivare: Nordanstigs kommun

Entreprenör: Öhmans byggnadsbård, Ljusdal

Byggledare: Magnus Wallin, Öhmans byggnadsvård, Ljusdal

Projekttid: Augusti–september 2015

Materialleverantörer: Virke Öhmans byggnadsvård, Ljusdal

Virke Veckebosågen, Färila

Pannplåt Ekonomistål, Kil

Besiktningsdatum: Hösten 2007 Antikvarisk medverkan vid
upprättande av åtgärdsprogram

2014-10-08 Genomgång inför renovering

2015-09-01 Slutbesiktning

Dokumentationshandlingar förvaras i Länsmuseets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Almqvist, Lena.(2007) Ersk-Matsgården. Lindsjön 1:13, Hassela socken, Nordanstigs kommun Vård- och underhållsplan 2007-11-24. (Kopierat häfte).

Gagge, Carl-Magnus och Olsson, Daniel. (2001) Kulturmiljövård.

Byggnadsminnesutredning Ersk-Mats. Lindsjön 1:13, Hassela socken, Nordanstigs kommun. Rapport 2001:1. Gävle.

Länsmuseet Gävleborg, topografiskt ärendearkiv. Nordanstigs kommun, Hassela socken, Ersk-Matsgården.

Informant

Wallin, Magnus. Öhmans byggnadsvård. Muntliga uppgifter under renoveringen och vid slutbesiktningen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE